

Katarzyna Badowska*

 <https://orcid.org/0000-0002-6149-5612>

Dzieci nędzy – from a narrative poem to a novel A preliminary study towards a reconstruction of Stanisław Przybyszewski's creative process

Summary

The origins of *Dzieci nędzy* (1913) and the story of its writing offer interesting insights into the creative work of Stanisław Przybyszewski, the most prominent writer of the Young Poland period. The study has revealed, e.g., his aversion (or inability rather) to introduce radical modifications to already finished texts and that his literary efficiency increased the further he was from big cities. A collation of the novel and a reading of private documents have enabled me to ascertain that the final shape of *Dzieci nędzy* was to a large extent influenced by Przybyszewski's personal complications and trying circumstances, which severely determined (or rather undermined) his writing process, as well as the interventions by his editor who demanded additions to the work, with which the writer always agreed and added several chapters. Those diligently developed corrections proved how important the editorial remarks of the need to improve the text were to the writer.

---

* Assistant professor, University of Lodz, Institute of Polish Studies, Department of Literature of Positivism and Young Poland, ul. Pomorska 171/173, 91-404 Łódź; katarzyna.badowska@uni.lodz.pl

However, the most important discovery resulting from the textual study is that of the author's decision to abandon his initial intention to author an epic poem in prose and shift to the novelistic form. That resolution, a kind of a surrender in the struggle with matter, proves Przybyszewski's innovative approach to the novel and as a result of it *Dzieci nędzy* are an artistically interesting modern record of psychological states. In terms of structural and narrative solutions, it is clearly one of the most interesting novels by Przybyszewski.

Keywords: Przybyszewski Stanisław, *Dzieci nędzy*, editing, text origins, genetic criticism

Dzieci nędzy [Children of Destitution] is a novel that is interesting on several levels. For a researcher of modernism, it is interesting as a work implementing innovative for prose solutions in terms of its structure and narration. Enthusiasts of psychological literature will find it interesting for its study of madness and degeneration passed from generation to generation. Lovers of Przybyszewski's works will appreciate it as the only "family monograph" in his output, or even more so – "probably the only novel in Polish literature in which family has been depicted *à rebours* so consistently."¹ Finally, genetic critics and editors will consider it an interesting example of the complex nature of the writing process and creative psychology. If one traces the origins of the work and the history of its creation, one shall uncover many fascinating facts about the creative activities of the most famous author of the Young Poland period; thus one can learn about, e.g., his aversion to radical modifications of existing text (or rather his inability to do that) or how his literary efficiency increased the further he was from the atmosphere of the big city. A collation of the novel and a reading of private documents enable one to ascertain that the final shape of *Dzieci nędzy* was to a large extent influenced by Przybyszewski's personal complications and trying circumstances, which severely determined (or undermined rather) his writing process, as well as the interventions by his editor who demanded additions to the work, with which the writer always agreed and added several chapters. However, the most important discovery resulting from a historical textual study is that of the author's decision to abandon his initial intention to write an epic poem in prose and shift to the novelistic form. That decision, being a kind of a surrender, turned *Dzieci nędzy* into an artistically interesting modern record of mental states, and the related creative process is definitely worth studying.

---

¹ W. Gutowski, "Rodzina jako egzystencjalna pułapka. O *Dzieciach nędzy* Stanisława Przybyszewskiego", [in:] idem., *Konstelacja Przybyszewskiego*, Adam Marszałek (publ.), Toruń 2008, p. 109.

***

Stanisław Przybyszewski wrote *Dzieci nędzy* and its second part entitled *Adam Drzazga* while living in Munich; that period began with him leaving Toruń in February 1906 and ended only after Poland regained independence, i.e., in June 1919. The relocation to the capital of Bavaria, a location chosen by Jadwiga, his wife (Przybyszewski preferred Zurich), was an escape from the lack of any perspectives in Poland and the chaos that crept into Przybyszewski's life. The outbreak of the 1905 Revolution forced the terrified couple to hastily leave Warsaw and engage in a search for a place to live. They first chose Inowrocław and later moved to Toruń. Their situation was hard because they left behind their sources of income, and additionally, due to revolutionary events publishers were either themselves in financial troubles or they preferred to invest in works of a socio-nationalist nature and they one by one refused to publish Przybyszewski's drama entitled *Śluby*. In January 1906, he thus summarised his situation in a letter to Jan Lorentowicz, a theatre critic and columnist collaborating with the Warsaw-based *Nowa Gazeta* periodical:

Due to the events in the Kingdom, I'm left penniless; the manuscript of my drama *Śluby* has circulated all publishers in Warsaw and all refused. They aren't taking "such things" right now, their "convictions" do not allow them to publish things that don't have a social foundation. In Galicia it's all the same.

(...) Considering the current trend in literature I doubt whether you'll be able to include the fragments of my plays that I have sent you – (...) in this city where I literally don't know anyone and I don't have a credit line, I may actually face hunger (...)²

A few days later Przybyszewski wrote in a similar tone to Tadeusz Pawlikowski, director of the City Theatre in Lviv, asking him for an advance and thus explaining his request: "simple, common poverty has entered my home. (...) I'm ashamed to admit – I might be facing hunger."³

Przybyszewski's financial stance was so wretched that even the debt collector sent to him to collect due taxes left empty-handed, a fact which the writer reported from Toruń to his wife; she left for Lviv to spend some time with her daughters

---

2 S. Przybyszewski, letter to Jan Lorentowicz dated 7 January 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 1, S. Hel-sztyński (ed.), Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, Spółka Wydawnicza „Par-nas Polski”, Warsaw 1937, pp. 340–341. [Unless indicated otherwise, quotations in English were translated from Polish]

3 S. Przybyszewski, letter to Tadeusz Pawlikowski dated 12 January 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 1, p. 346.

from her first marriage: “naturally, he didn’t seal anything and wrote: *Pfändung erfolglos*, because I have nothing. This bloody life!”⁴

Yet the lack of financial means was not quite as bad for Przybyszewski as was his sense of injured pride. “(...) think about it: I don’t have a backer in Poland! (...) I’m just terribly astonished that I don’t have a backer in Poland!” he confessed to Aniela Pająkówna, the mother of Stasia, his daughter born out of wedlock.⁵ To make matters worse, he was getting the envy-evoking news from Krakow of Stanisław Wyspiański’s theatre triumphs: “(...) as I’m learning, they’re starting to boycott me in Poland,” he complained to his wife. “Wyspiański this, Wyspański that, on and on in theatre, I matter nothing to them.”⁶ In that situation a move abroad could have offered a new beginning. Therefore, the author of *Śnieg* decided to settle in Germany for a second time – this time, though, unlike during his university period in 1889, he was filled with bitterness.⁷

There were two main reasons why the couple chose Munich: the fact that for the past few months Jadwiga’s sister with her husband had been living there and the Przybyszewskis could stay with them initially, and the city’s extensive library resources, its many museums and art galleries. The writer did spend many hours in the local archives and libraries collecting material for his planned studies (e.g., on Chopin and on the psychology of revolution) yet his poor health and nervous exhaustion prevented him from working systematically or even thinking about writing a more extensive literary form. Lacking any permanent source of income, he was forced to rely on loans from friends and acquaintances, and since his writing folder was empty, he had to resort to creating and publishing minor works. The first such completed minor thing was a collection of poetic prose pieces entitled *Tyrtaeus* [Tyrtaeus]. This story, related in terms of its imagery and style to the Apocalypse of John, focusses on a man who by following the traditions of rebels in the name of peoples and nations leads a revolution against God who used humans as pawns and most of all mocked them terribly and broke their spirit by inviting them to Eden only to expel them. This work, as indicated by the addition under the title, was devised by its author to constitute a part (a “song” as Przybyszewski called

---

4 S. Przybyszewski, letter to Jadwiga Przybyszewska dated 2 January 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 1, p. 338.

5 S. Przybyszewski, letter to Aniela Pająkówna dated 3 February 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 1, p. 357.

6 S. Przybyszewski, letter to Jadwiga Przybyszewska from January 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 1, p. 343.

7 Stanisław Helsztyński offered a discussion of the writer’s pre-departure mood in the study “Żal do Polski przed wyjazdem do Monachium w r. 1906”, *Wici Wielkopolskie* 1935, issue 7–8, pp. 50–51.

it) of the planned narrative poem in prose entitled *Cherubim*.⁸ In the early October 1906 he sent this sequence to Wilhelm Feldman, editor of the *Krytyka* monthly (a periodical that presented the artistic programme of Young Poland), seeking publication in it. *Tyrteusz* was printed in February 1907 as “song five of the *Cherubim* volume;”⁹ the writer also received an advance for further sections of the narrative poem, yet work progressed very slowly, due to both, Przybyszewski’s mental disposition and material concerns, and the scale of the project undertaken: “I’m working and writing, but the work progresses slowly, I’m writing a grand narrative poem that is supposed to cover the humankind from end to end, and you don’t produce such things by the dozen. If only I had enough peace to work, so that I could complete this, I would catch a break finally, but no, no way!” he reported to his friend.¹⁰

Przybyszewski worked little throughout 1907. In spring, using money from Aniela Pająkówna, he stayed in Gries, Tirol, to treat his nerves, and he later suffered from a writer’s block, of which he confessed to the sponsor of his treatment:

(...) I am heartbroken thank I can’t work one bit. Is it really possible that former alcoholism had wreaked some havoc in my brain? I am terrified about that!”¹¹

(...) work is going poorly, I’m so afraid while working not to repeat myself, not to fall. If someone has lavished like I have, spewing by the dozen, has a thousand and one reasons to be afraid. Even the richest vault can run dry. (...) Or maybe, just maybe – I’m just in a critical time, typical for all creators my age. My fortieth year is approach! Now the time of my greatest growth should come!”¹²

An indication of his discouragement towards literary work and of the doubt that it could provide means for living was the idea, eventually not fulfilled, to open in Munich a tobacco shop together with Ignacy Nikorowicz, a playwright

---

8 The form used by Przybyszewski reflects the customary practice of using the Nominative form of the plural as the basis of a loan word (the so-called depluralisation), in this case the Hebrew *kerūbim* (singular *kerūb*). The same form was used by Tadeusz Miciński in his works. Publishers sometimes modernised it to “cherubin”, though that was against Przybyszewski’s will.

9 S. Przybyszewski, “Tyrteusz. Pieśń piąta z księgi «Cherubim»”, *Krytyka* 1907, vol. I, pp. 146–157.

10 S. Przybyszewski, letter to Kazimierz Sterling dated 7 October 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, S. Helztyński (ed.), *Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, Spółka Wydawnicza „Parnas Polski”*, Warsaw 1938, p. 400.

11 S. Przybyszewski, letter to Aniela Pająkówna dated 26 August 1907, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 431.

12 S. Przybyszewski, letter to Aniela Pająkówna dated 27 November 1907, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 437.

and prose writer.¹³ His fortune turned in 1908. Already in January Przybyszewski was successfully managing the staging of *Złote runo* [The Golden Fleece] in Prague, he was later invited to deliver lectures in Switzerland, and he eagerly engaged in translating the love letters of Marianna d'Alcoforado, which he discussed in a short study in the Warsaw-based *Ateneum* periodical.¹⁴ He even restarted work on his narrative poem *Cherubim*. Midway through March 1908 he completed a part of it which he entitled *Szlakiem Kaina* [Following Cain's Path]. He published it in the August/September issue of a new and intriguing Warsaw-based periodical called the *Sfinks*, which at the same time published in instalments *Nietota* by Tadeusz Miciński¹⁵. He used Genesis as his point of reference recreating the situation after the first humans were expelled from Eden, which according to God's order was protected by a cherub with a flaming sword. Interestingly, the identity of the human protagonist consists of three figures: Adam, Cain and Judas, a fact which indicates that an individual is doomed to repeat the archetypal models of erring and demise, a pool of which Przybyszewski found in the Bible which he treated as a cultural pretext.

The work designated as "pierwsza pieśń *Cherubina*" [the first song of Cherubin] was released in the third issue of the periodical managed by Władysław Bukowiński, however, that is where the narrative poem stopped altogether.

Przybyszewski abandoned any direct work on it, yet nearly seven years later the project evolved into the novel entitled *Dzieci nędzy*. Two questions immediately come to mind. Why did he abandon work on *Cherubim*? And why did he start writing *Dzieci nędzy* as late as in 1913, having completed two other novelistic series in the meanwhile (two trilogies: *Erdensöhne* [Sons of the Earth] and *Mocny człowiek* [Strong Man]), as the idea for the work "that [was] supposed to cover the humankind from end to end"¹⁶ had been maturing in his creative mind already during the first part of his stay in Munich? Surely, to write the ambitiously envisioned work required the writer to focus on it, something he was unable to do due to his already-mentioned nervous deficiency. In the early 1908 the writer was also pressed for time as he was making endeavours to stage *Śluby* in Warsaw and *Złote runo* in Prague. When, finally, in April he managed to establish long-term cooperation with the respected Warsaw-based company of Gebethner and Wolff, his main focus shifted to producing novels for which the publishing house paid generous

---

¹³ See S. Helsztyński, *Przybyszewski. Opowieść biograficzna*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warsaw 1973, pp. 374–376.

¹⁴ S. Przybyszewski, "Listy miłosne Marianny d'Alcoforado", *Ateneum* 1908, vol. 1, coll. 1–2, pp. 46–62.

¹⁵ S. Przybyszewski, "Szlakiem Kaina. Pierwsza pieśń «Cherubina»", *Sfinks* 1908, vol. III, pp. 278–292.

¹⁶ S. Przybyszewski, letter to Kazimierz Sterling dated 7 Oct 1906, loc. cit.

royalties of 1,200 and 1,500 per volume. Presumably, he hoped that he would return to work on *Cherubim*, and, surely, he had envisaged an entire concept, or at least its outline. That is indicated in his several requests for advance payments sent to Wilhelm Feldman, in exchange for which Przybyszewski promised to send to the *Krytyka* further parts of the narrative poem entitled *Mahatma* and *Zdobycza* [Conqueror]¹⁷. He made his final declaration that he would continue work in July 1908 predicting he would complete *Mahatma* in September, and he added confidently: “It’s going to be worth it.”¹⁸ That is why having concluded a contract with Gebethner and Wolff he did not immediately proceed to reorganising the finished fragments of *Cherubim* and adapting them to fit the requirements of novelistic prose. The rhapsodic vision-based poetic form was closer to his understanding of art, which he verbalised emphatically a decade earlier in his programme manifestos announced after he had become editor-in-chief of the *Życie*¹⁹. The completion of his narrative poem would have enabled Przybyszewski to satisfy his artistic ambitions and prove, both to himself and the world, that he was still the same “ingenious Pole” (as August Strindberg called him)²⁰, whose power of expression and the extent of imagination in the poetic prose he wrote in 1893–1899 was astonishing²¹. That is what he seemed to think about his works considering his recurring

---

17 S. Przybyszewski, letters to Wilhelm Feldman dated 24 June 1907 and 20 December 1907, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, pp. 426 and 438. Przybyszewski later assigned major functions within the structure of *Dzieci nędzy* to the motifs of Mahatma and the Avenger/Conqueror, a fact which confirmed that he constructed the concept of the novel on the basis of the design of the earlier narrative poem.

18 See S. Przybyszewski, letter to Wilhelm Feldman dated 9 July 1908, [in:] S. Przybyszewski, *Listy*, vol. 2, p. 450.

19 See S. Przybyszewski, “Confiteor”, *Życie* 1899, issue 1, and idem., “O «nową» sztukę”, *Życie* 1899, issue 6.

20 See G. Matuszek, *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992)*, Universitas, 2nd extended edition, Krakow 1996.

21 Prose narrative poems (such as *Totenmesse*, *Z cyklu Wigilii*, *Nad morzem*, *Androgyne*) belonged to Przybyszewski’s earlier creative period and were written mainly in German during his several-year-long stay in Berlin during his studies (which he interrupted in 1893). Berlin’s bohème was the first to notice and appreciate how exceptional and innovative they were, a fact that flattered Przybyszewski, who informed his first wife: “Look, Dearest, my God, look, I’m grand: Dehmel and Liliencron, the greatest among our contemporaries, declared yesterday among a large gathering that I was actually the first to create the foundation for the grand modern romance,” (S. Przybyszewski, letter to Dagny Juel-Przybyszewska dated 18 September 1893, [in:] idem., *Listy*, vol. 3, Wrocław 1954, p. 540). Even today, poetic prose is considered the most original and artistically valuable part of his output (cf. G. Matuszek, *Stanisław Przybyszewski – pisarz nowoczesny. Eseje i proza – próba monografii*, Universitas, Krakow 2008, pp. 168–169).

vision of restarting the *Życie*²² and his confession he made having joined the team of the Poznań-based art periodical *Zdrój*:

Oh, the despair I now feel when I look at how the path of my creation has twisted after the superb impetus in my *Requiem aeternam*, *Vigilien*, *Nad morzem*, *Androgyne*, a sudden leap into the infernal muck of earning a living by writing novels. That is the bloody tragedy of money!²³

Such an honest confession, exceptionally personal, was only intended for another man of the arts. In his official recollections intended for printing Przybyszewski justified his reversal in terms of genre with specific artistic aims, mainly to reveal certain issues:

What was my intention when after a few narrative poems I returned to the novelistic form?

(...)

I wished to unbridle man, to see him naked!²⁴

Therefore, novels were supposed to enable him to uncover the truth about humans completely, reveal such regions of mental life into which other authors would not venture fearing literary excision:

I was brave enough to descend into the depth of the human soul, smack the fictional dullard in which men of letters wanted me to see humans, made of thick tissue paper and *paper maché*, and display them for what they really were (...)

I wanted to offer humans in their “fullest” – in their elevations and downfalls, offer the human soul roaming the chasms of pain, in those dark voids where terror, dread, despair and the fearful torment of existence rule absolutely, where the insoluble mysteries twisting the human soul with infernal fear snake in dreams, where Satan’s licentious “lust” burns against the painful longing of the soul expelled from paradise and horrible cruelty wallows in the mystical shadows of the most fervent ascensions towards God.²⁵

---

²² See, e.g., S. Przybyszewski, letter to Jadwiga Przybyszewska dated 14 July 1906, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 388.

²³ S. Przybyszewski, letter to Jerzy Hulewicz dated 24 June 1918, [in:] idem., *Listy*, vol. 3, S. Hel-sztyński (ed.), Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1954, pp. 88–89.

²⁴ S. Przybyszewski, *Moi współcześni. Wśród obcych*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warsaw 1926, pp. 235–236.

²⁵ Ibidem, pp. 237–238.

When in the early 1913, having completed *Mocny człowiek*, Przybyszewski was searching for a topic for his next work, he was certain he would not create poetic prose. In fact, that bitter realisation enabled him to make a general introspection regarding his creative process: “If someone, or something, suddenly interrupts my work, everything is lost. I have to stop; several promising works are tucked away in my folder as I’m not able to return to work that I had once started and abandoned.”²⁶ The distance of several years when his works evolved (both in artistic terms and in terms of their content) towards the novel was a major hurdle preventing him from returning to rhapsodic forms, which belonged to an already closed era. That is why the writer transposed the original design of the symbolically framed history of humankind into the novelistic convention, intertwining *Cherubim’s* finished passages into the structure of the emerging *Dzieci nędzy*. To insert them Przybyszewski had to introduce only minor corrections as he retained fragments of the narrative poem as clearly separated passages, reflecting the contents of the illness-driven hallucinations and borderline experiences of the protagonist Jan Krywło.

He intended to finish writing extremely fast, in slightly over three months. Gratifications and advance payments from the publisher enabled him not only not to worry about his everyday life’s needs but even live quite comfortably in a three-bedroom apartment in a downtown tenement house at 40 Bauerstrasse, which he had been renting together with his wife since November 1911.²⁷ His plans were thwarted by a personal dispute. It is worth discussing for two reasons. Firstly, it had an impact on the shape of the novel, and secondly, it also influenced the shape of *The Magic Mountain*, one of the most outstanding European novels of the 20th century.

In March, the writer learnt that his wife was publicly slandered (presumably with an insinuation about infidelity) by Michał Japoł (1885–1953), a writer and teacher studying in Munich, who maintained relatively close social relations with the Przybyszewskis. In response to the insult, Przybyszewski asked Poles respected in the Munich community, i.e., future professors and his acquaintances

---

²⁶ “Nasi powieściopisarze o sobie. Ankieta *Świata*. S. Przybyszewski”, *Świat* 1913, issue 31, p. 8.

²⁷ The apartment made a huge impression on Jadwiga’s daughters as they visited their mother in Munich: “We were delighted with Munich and the Przybyszewskis’ apartment. It was comfortable, at least for that period, though even today you could say that about it. (...) It was very pleasing, cosy; you felt immediately at home there. Some all-invigorating vibe permeated it. One of our mother’s main needs was to have a pleasant interior (...) She took delight in old kilims, “rags”; in fact, she had a particular eye for decorating (...) Przybyszewski only offered minor remarks, usually of approval – Mother was very mindful of his taste and needs. (...) In the gas-heated bathroom Mother prepared our bath. In the bathtub, blue-green malachite-like water from the Isar,” (A. Kasprowicz-Jarocka, *Córki mówią...*, PIW, Warsaw 1966, pp. 159–160).

doctor of dentistry Antoni Cieszyński and economist Stefan Rosiński, to demand satisfaction on his behalf. Having familiarised themselves with other gentlemanly accusations against Japoł, they wrote a statement in which they concluded that the young writer had often committed acts unbecoming of an honourable man, and therefore he was a person “disqualified in terms of honour” and thus was not worthy of participating in a duel, as honourable men would do. The writer considered filing a libel case, but eventually took matters into his own hands: in the company of selected witnesses on 2 April he publicly slapped Japoł across the face, while the latter was dining with company at the Munich restaurant Rosenheimergarten. In the following days and weeks, he was occupied with distributing among people of influence both in the country and abroad the above-mentioned statement and a report on the events at the restaurant, recorded in the book of matters of honour of Munich-based Poles. He was determined to socially discredit his opponent, block him from being able to publish in literary journals, as well as to undermine his moral competence to teach and for the National Education Board to start a disciplinary proceeding against him²⁸. In that last matter he hoped for an intervention by his friend Jerzy Żuławski, the author of, e.g., the so-called Moon trilogy and the play *Gród słońca*, whose brother Janusz witnessed the slandering of Jadwiga: “You know people in the School Board, mainly Juliusz German, so your obligation as a friend to me and the sense of chivalry towards the woman you know and whom, as you have often told me, you value greatly, shall dictate you what you must do in this case,” he wrote in a passionate letter filled with insults directed at Japoł²⁹.

The documents publicising the matter in order to “socially annihilate” Japoł were sent at such broad a scale that they even reached Munich resident Thomas Mann, who introduced the thread of the conflict with an ironic reading into *The Magic Mountain* (1924), as in 1913 he worked on its first version. In the ninth chapter of his grand novel entitled *Hysterica Passio*, having only altered the names of the parties to the events, the Nobel-laureate-to-be quoted almost in total the documents circulated by Przybyszewski, which were “sent for reading for people in the

---

²⁸ The course of this gentlemanly affair was discussed in: S. Helsztyński, *Przybyszewski. Opowieść biograficzna*, Warsaw 1973, pp. 405–406; M. Kurzeja-Świątek, “Michał Asanka-Japoł – nauczyciel, publicysta z Sądecczyzny”, *Rocznik Sądecki* 2013, vol. XLI, pp. 132–160; R. Dąbrowski, *Kasprowicz, Przybyszewski oraz ONA... Jadwinia*, [place missing] 2015, pp. 140–143.

²⁹ S. Przybyszewski, letter to Jerzy Hulewicz Żuławski dated 4 April 1913, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 567. When Stanisław Helsztyński publishing in the 1930s Przybyszewski’s correspondence, he omitted the most offensive fragments of the letter since some insults were directed at people who were still living. However, its manuscript has survived and is stored in the Library of Zakład Narodowy im. Ossolińskich (*Listy Stanisława Przybyszewskiego do różnych osób*. Lit. Paw-Ż, manuscript, ref. 13052/II, sheets 209–212).

case of whom it was certain that they absolutely could not become concerned with it, nor would they want to.”³⁰

Przybyszewski managed to regain some internal balance by virtue of a long-planned trip on 8 April to Rothenburg on the Tauber, a mediaeval town that in 1908 became an oasis for him, which he visited every year since³¹. This time the Przybyszewskis rented a separate apartment for six months from a local bell maker. Przybyszewski personally furnished and decorated it, and he did not even forget about such homely details as having goldfish delivered and renting a garden to grow flowers. He consolidated the architecture of Rothenburg and anecdotes from its past (with some poetic license, of course) in the pages of *Dzieci nędzy*, as he restarted writing it after a several-week-long hiatus caused by the agitation caused by Japołł’s mean deed.

Because Przybyszewski participated in the survey *Nasi powieściopisarze o sobie* [Our novelists about themselves] printed in the summer of that same year in the Warsaw-based *Świat*, one can imagine his day-to-day work on the novel:

I work in long stretches and mostly in summer, mainly in hot months: July and August – I used to work only at night but for a few years now I have been mostly working in the afternoon until nightfall. I am unable to work in big cities. Even though in Munich we have our apartment in a quiet and calm street, the very suggestion that a mere 10 minutes away the big city is bursting with life deprives me of the calmness I need for work: everything written in the last few years was written in the small

---

³⁰ T. Mann, *Czarodziejska góra*, vol. 2, Warszawa 1982, p. XXX. Interestingly, Przybyszewski and Mann met in Warsaw a dozen or so years later, when the latter, soon after receiving the 1927 Noble Prize in Literature, came to Poland invited by the Polish Literary Club. During the reception in his honour at Hotel Europejski, speeches celebrating him were delivered by, e.g., Zenon Przesmycki, Juliusz Kaden-Bandrowski, Kazimierz Wierzyński, and Przybyszewski (in German). According to an interview with Mann, he was moved by the author of *Dzieci nędzy*: “When I recall the moving words of that evening, mainly Przybyszewski’s speech that ended in a cordial embrace, even today I experience a deep sense of appreciation and emotion. By some strange turn of fate I had not met Przybyszewski who had been living in Germany for so long, and even eventually in Munich, so through the afternoon visit I wanted to make up for everything that had not come to fruition before,” (account of the reception and a reprint of the speech in: *Pologne Littéraire* 1927, issue 7, pp. 1–2; as quoted in: S. Helsztyński, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Krakow 1969, p. 347, note no. 4).

³¹ This is how Przybyszewski described his visit in Rothenburg in 1908: “I left Munich for a small yet exceptionally beautiful town – there is peace and quiet here, this is where I have set up my workshop, and I don’t remember when was the last time work felt so easy,” (S. Przybyszewski, letter to Ludwik Heller dated 25 May 1908, [in:] S. Helsztyński, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Krakow 1969, p. 286).

beautiful mediaeval town of Rothenburg ob der Tauber, or somewhere on Lake Kochel in the Bavarian Alps.

My daily limit for creative work is five hours, and even that in strong tension, I doubt whether any other artist could withstand such intensity much longer.

(...)

I require a lot of sleep. I usually sleep 12 hours a day, often even more when I'm working intensively for extended time.³²

The writer disputed any rumours of substance use while writing:

While I'm writing I smoke a lot and I drink black coffee by the litres. The rumour that I arouse my senses using alcohol is preposterous and idiotic. During work alcohol thwarts any mental associations and whenever I tried to arouse my senses with alcohol at work, I had to discard the next day what I wrote the day before altogether. However, alcohol is a saviour after work: it unwinds the mind which urgently wants to continue working preventing you from resting or sleeping.³³

That annoying gentlemanly issue not only extended the time Przybyszewski spent working on the novel (additionally partly overtaken by the exhausting revision process of the final volume of *Mocny człowiek*) but also had a negative impact on the work's structure. The publisher raised the latter issue once he had received the entire manuscript, which Przybyszewski sent to Warsaw on 7 June. Having agreed with Józef Wolff's remarks, the writer undertook to include a few more chapters to make the novel's structure more coherent: "I myself have arrived at this realisation in recent days, I have felt a certain lack and gaps in the composition which I decided to fill during the revision, but as the matters are right now, I'm starting work right away. (...) I have been working on this novel in exceptionally unpleasant conditions so no wonder that once I regained complete peace, I was able to finally analyse its structure closely," he reasoned³⁴. A month later, on 8 July, the writer sent to the publishing house three additional chapters with directions to insert them in the middle, as chapters eight, nine and ten. In them, he expanded on the fortunes of several members of the Krywło family in order to complete the image of the decadent, rotting, destructive and madness-driven family.

His diligently developed corrections proved how important the editorial remarks of the need to improve the text were to the writer. He was opened to the publishers' suggestions; he expected them to conduct an honest review and edition.

---

³² "Nasi powieściopisarze o sobie. Ankieta *Świata*. S. Przybyszewski", *Świat* 1913, issue 31, pp. 8-9.

³³ *Ibidem*, p. 9.

³⁴ S. Przybyszewski, letter to Józef Wolff dated 13 June 1913, [in:] *idem.*, *Listy*, vol. 2, p. 575.

Dariusz Dziurzyński was right to note, while editing Przybyszewski's other works, that by agreeing with editorial interventions and accepting the changes of the text prepared for printing the writer "was aware as we are today that a published text differs from the original text."³⁵

With the extensive supplements, Przybyszewski also sent to the publishing house a note stating that he had started work on the second volume of the novel entitled *Adam Drzazga*. He wrote it basically without any hindrances or major personal turbulence, in parallel to the revision of *Dzieci nędzy*.

***

Przybyszewski's duology is, as I have stated at the beginning, a kind of family monograph that consists of portraits of individuals burdened with inheritable pathology with a whole spectrum of symptoms. The protagonist suffers from a split personality with an erotic/religious basis, while his brothers become overwhelmed by their alcoholism, nihilistic anarchism, or esoteric/theosophic mania; his older sister engages in prostitution and his younger sister, frenzied by incestuous emotions, becomes a vampire-like murderer. What remained of Przybyszewski's initial project? Actually, quite a lot.

Przybyszewski announced that *Cherubim* would be a "grand narrative poem that is supposed to cover the humankind from end to end."³⁶ Its completed fragments might suggest that it would have constituted a deep story of humankind maintained within the symbolic/parabolic/expressionist mood, about the repeating and accumulating from century to century experiences fundamental for the human condition in all their totality from the moment of creation to exist in paradise on the one hand and the apocalyptic end on the other³⁷. In his novel the writer explored problems related in ideological terms, placing in the middle the subject burdened by the weight of the experiences that have been weighing on humans since their beginning, hardly enduring the heritage of the past that results in an oscillation between contradictory archetypal roles with mythical and religious foundations, tricked by transcendental forces, trying to escape the tragedy of existence beyond the subject's resistance, experiencing a "longing for paradise," and that leads to the "family's apocalypse."³⁸ He devised the duology in such a way

---

³⁵ D. Dziurzyński, "Dodatek krytyczny", [in:] S. Przybyszewski, *Krzyk. Powieść. „Powrót”*. *Opowiadania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (forthcoming).

³⁶ Letter by S. Przybyszewski to Kazimierz Sterling dated 7 October 1906, [in:] S. Przybyszewski, *Listy*, vol. 2, p. 400

³⁷ Those two extreme points of human existence were defined by the Biblical code, more specifically Genesis and the Apocalypse of John, i.e., precisely the opening and the closing or the beginning and the end of the Holy Bible.

³⁸ An apt remark by G. Matuszek, p. 313.

for it to constitute a synthesis of human fate at the symbolic level. Przybyszewski used the Krywło family simply as an analogue for the human family.

And even though the fact of abandoning the original rhapsodic form may seem like a surrender in the struggle with the yet unformed matter, the fact of using previously written parts of the narrative poem in *Dzieci nędzy* clearly indicated Przybyszewski's innovative approach to the novel. The inclusion of passages that followed the poetics of hallucinations and visions (reflecting Jan Krywło's erotic/religious fantasies) blurs the line between reality and the internal world of the protagonist's mind making the novel "one of the most interesting (possibly even throughout European literature) modern records of the explosion of the « unrealised Self »".³⁹ *Dzieci nędzy* is not a simple attempt at describing but rather at recreating mental life, and thus in structural/narrative terms it constitutes one of the most interesting novels by Przybyszewski.

***

Dzieci nędzy was released in a book form in the final days of December 1913, but even before then readers in Galicia and the Kingdom of Poland could read it – it was released in instalments in the *Nowa Reforma*⁴⁰ and the *Kurier Poranny*⁴¹ periodicals. The collation of the content proves that the writer worked on the text until the very end, perfecting it mainly for the book edition while treating the instalment releases in periodicals as a source of income. In fact, the changes he included at various stages were not significant. Przybyszewski did not alter the ideological concept, he did not modify individual threads, and he limited his correctional efforts to mostly lexemes, less often altering the syntax. That was a trademark of his creative process. It was, presumably, a result of not so much his belief in the agential irrefutable power of inspiration but rather of his inability to reorganise an already written text and unwillingness to devote too much time to it when new ideas arrived demanding to be realised in literature. Przybyszewski removed only one thread – the one highlighted in the concluding chapter of both instalment versions of the incestuous relationship between the brother and the sister. On the surface, one might assume that it was a case of the publishers' moral censorship. However, since no manuscript of the novel has survived (either in the form of a rough copy drawn up by the writer or a fair copy rewritten by Jadwiga Kasprowiczowa, Przybyszewski's wife) and there are review sheets which he received from the printers, one cannot hypothesise such an intervention, even more so considering the fact that his correspondence does not indicate any negotiations in this respect; quite

---

³⁹ G. Matuszek, *Stanisław Przybyszewski – pisarz nowoczesny. Eseje i proza – próba monografii*, Univeritas, Krakow 2008, p. 330.

⁴⁰ In issues 222–374, released from 16 May to 14 August 1913.

⁴¹ In issues 269–344, released between 28 September and 12 December 1913.

the contrary, Przybyszewski was extremely satisfied with his cooperation with Gebethner and Wolff, and they gave him creative freedom⁴². It is probable that he himself abandoned a deeper exploration of this motif knowing that he would raise it in the second volume of the novel.

Adam Drzazga, which had not been pre-released in any periodical, was released in bookshops in late spring 1914. It could have happened earlier if not for the strike of typesetters in Krakow, where it was printed at the renowned W.L. Anczyc i Spółka printing shop, at that time managed by Wacław Zygmunt Anczyc, the founder's son; it belonged in part to Gebethner and Wolff's publishing house.

The writer was intent on releasing both volumes simultaneously (or at least almost at the same time), a fact which would enable readers to view them as a duology. Since the plan failed, he included a short Foreword to *Adam Drzazga*, in which he emphasised: "This novel of mine is not a whole on its own. It is inseparably linked with the novel entitled *Dzieci nędzy*, its second volume or its second and final act, if you will."⁴³

The release of *Adam Drzazga* concluded Przybyszewski's cooperation with Gebethner and Wolff. Already by the end 1913 the publishers were indicating to the writer they would not be interested in his other works. They first rejected his proposal for a collected edition of his works, through which Przybyszewski intended to celebrate the coming 25-year anniversary of his creative career. Later, they refused to publish his drama *Miasto* and in January 1914 they informed him that they would not accept his next novel. Those decisions surprised him. They caused him considerable pain and required him to seek a new backer. As the reason for terminating their publishing relationship Józef Wolff indicated the publishing house's financial problems and the slump in the book market, yet Stanisław Helsztyński, the writer's biographer, saw the reason for the termination in the themes and the style of Przybyszewski's novels, which, in his opinion, were written without due diligence and featured a deep fascination with pathological matters and madness:

It seems that the unhealthy hallucinations appearing more and more in Przybyszewski's final narrative works were not something Gebethner and Wolff appreciated greatly. (...)

⁴² Cf. A. Lubińska, *Dzieje wydawnicze utworów Stanisława Przybyszewskiego w latach 1892–2015 w wybranych krajach europejskich*, Wrocław 2018, pp. 92–93.

⁴³ S. Przybyszewski, "Słowo wstępne", [in:] idem., *Adam Drzazga*, Warsaw 1914, p. V. The publishing fortunes of the works were the reason why the writer's will was not fulfilled. When in 1920s Instytut Literacki "Lektor" was preparing *Wydanie zbiorowe dzieł Stanisława Przybyszewskiego* [Collected Works by Stanisław Przybyszewski], it published (NB, after the writer's death) only *Dzieci nędzy* (1929), a fact which has led to a marginalisation of the significance of *Adam Drzazga* among Przybyszewski's other works and a considerable limitation of its reception among readers.

The choice of words or diligence in the writing craft could have applied to the German period, to the grand rhapsodies: he [Przybyszewski] could not have praised the novels like that. Therefore, it was difficult to find a publisher for them; Gebethner had already started inciting others against him.⁴⁴

In this situation the 25th anniversary of his writing in 1914 provoked a bitter ascertainment in Przybyszewski instead of filling him with optimism: “A sad and slightly melancholic celebration of my silver anniversary with the noblest Lady Literature – right! but this is how my Kuyavian God wanted it.”⁴⁵ He summarised the anniversary as a “25-year anniversary of worries, problems, insufficiency and all kinds of want.”⁴⁶

The *Dzieci nędzy* duology concluded the period of grand novelistic series in Przybyszewski’s career. World War I and the ensuing interwar period demanded from literature completely new objectives. No wonder then that the second part of the novel published a few weeks prior to the war’s outbreak passed almost unnoticed.

---

⁴⁴ S. Helsztyński, *Przybyszewski*, pp. 419, 421.

⁴⁵ S. Przybyszewski, letter to the Gebethner and Wolff publishing house dated 18 December 1913, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 600.

⁴⁶ S. Przybyszewski, letter to the Gebethner and Wolff publishing house dated 3 November 1913, [in:] idem., *Listy*, vol. 2, p. 597.

Katarzyna Badowska*

***Dzieci nędzy* – od poematu do powieści**

Przyczynek do rekonstrukcji procesu twórczego Stanisława Przybyszewskiego

Streszczenie

Na podstawie prześledzenia genezy *Dzieci nędzy* (1913) i historii komponowania tekstu dokonano ciekawych ustaleń z zakresu działań twórczych najgłośniejszego autora Młodej Polski – Stanisława Przybyszewskiego. Badania ujawniły m.in. niechęć pisarza do (czy może: nieumiejętność) radykalnej modyfikacji raz dokonanych zapisów tekstowych i wzrost literackiej efektywności z dala od wielkich miast. Kolacjonowanie przekazów powieści oraz lektura dokumentów osobistych pozwoliły stwierdzić, że znaczący wpływ na ostateczny kształt *Dzieci nędzy* miały powikłania osobiste i przykre okoliczności życiowe, które znacząco determinowały (czy raczej: destruowały) proces pisarski Przybyszewskiego, oraz ingerencja domagającego się uzupełnień wydawcy, któremu pisarz skwapliwie przyznał rację, dopisując kilka rozdziałów. Te sumiennie dokonane poprawki świadczą o tym, jak ważne były dla pisarza uwagi redakcyjne w udoskonalaniu tekstu.

Najważniejsze odkrycie, do jakiego prowadzą badania tekstologiczne, dotyczy jednak autorskiej rezygnacji z zamierzonego pierwotnie poematu prozą i przenieścionowania jego idei w formę powieściową. Ta decyzja – będąca rodzajem kapitulacji w zmaganiach z tworzywem – świadczyła de facto o nowatorskim myśleniu Przybyszewskiego o powieści i sprawiła, że *Dzieci nędzy* to niezwykle ciekawy artystycznie, nowoczesny zapis stanów psychicznych. Od strony rozwiązań konstrukcyjno-narracyjnych to niewątpliwie jedna z najciekawszych powieści Przybyszewskiego.

Słowa kluczowe: Przybyszewski Stanisław, *Dzieci nędzy*, edytorstwo, geneza dzieła, krytyka genetyczna

Dzieci nędzy to powieść pod każdym względem interesująca. Dla badaczy modernizmu – jako realizacja nowoczesnych rozwiązań konstrukcyjno-narracyjnych w obszarze prozy. Dla entuzjastów literatury psychologicznej – jako studium obłę-

---

* Dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Zakład Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski, ul. Pomorska 171/173, 91-404 Łódź; katarzyna.badowska@uni.lodz.pl

du i degeneracji, przekazywanych na drodze dziedziczenia. Dla wielbicieli Przybyszewskiego – jako jedyna w jego twórczości „monografia rodzinna”, a nawet więcej – jako „prawdopodobnie jedyna powieść w literaturze polskiej, w której rodzina została tak konsekwentnie przedstawiona *à rebours*”⁴⁷. Dla krytyków genetycznych i edytorów – jako ciekawe exemplum złożoności procesu pisarskiego i psychologii twórczości. Prześledzenie genezy utworu i historii jego komponowania prowadzi do wielu fascynujących odkryć z zakresu działań twórczych najgłośniejszego młodopolskiego autora, ujawnia m.in. jego niechęć do (czy może: nieumiejętność) radykalnej modyfikacji raz dokonanych zapisów tekstowych i wzrost literackiej efektywności wraz ze wzrostem odległości od atmosfery wielkiego miasta. Kolacjonowanie przekazów powieści oraz lektura dokumentów osobistych pozwalają stwierdzić, że znaczący wpływ na ostateczny kształt *Dzieci nędzy* miały powikłania osobiste i przykre okoliczności życiowe, które znacząco determinowały (czy raczej: destruowały) proces pisarski Przybyszewskiego, oraz ingerencja domagającego się uzupełnień wydawcy, któremu pisarz skwapliwie przyznał rację, dopisując kilka rozdziałów. Najważniejsze odkrycie, do jakiego prowadzą sięgające wstecz badania tekstologiczne, dotyczy jednak autorskiej rezygnacji z zamierzonego pierwotnie poematu prozą i przetransponowania jego idei w formę powieściową. Ta decyzja – będąca rodzajem kapitulacji – uczyniła z *Dzieci nędzy* artystycznie ciekawą, nowoczesny zapis stanów psychicznych, którego powstawaniu z pewnością warto się przyrzec.

***

Powieść *Dzieci nędzy* i jej drugą część zatytułowaną *Adam Drzazga* Stanisław Przybyszewski pisał w monachijskim okresie swojego życia, który rozpoczął się wyprowadzką z Torunia w lutym 1906 r., a zakończył dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – w czerwcu 1919 r. Przenosiny do stolicy Bawarii – wybranej przez żonę pisarza, Jadwigę (Przybyszewski wołał Zurych) – były swobodną ucieczką przed brakiem perspektyw na przyszłość w kraju i chaosem, jaki wkraśl się w życie Przybyszewskich. Wybuch rewolucji 1905 r. zmusił przerażoną parę do pospiesznego opuszczenia Warszawy i skazał na szukanie nowego miejsca zamieszkania – najpierw w Inowrocławiu, a następnie w Toruniu. Położenie małżonków było trudne, ponieważ źródła dochodu pozostały za kordonem, a dodatkowo na fali wydarzeń rewolucyjnych wydawcy albo popadli w kłopoty finansowe, albo inwestowali w dzieła o charakterze społeczno-narodowym, kolejno odmawiając Przybyszewskiemu publikacji najnowszego dramatu *Śluby*. W styczniu 1906 r. pisarz tak podsumowywał swą sytuację w liście do Jana Lo-

⁴⁷ W. Gutowski, *Rodzina jako egzystencjalna pułapka. O „Dzieciach nędzy” Stanisława Przybyszewskiego*, [w:] tenże, *Konstelacja Przybyszewskiego*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 109.

rentowicza, krytyka teatralnego i publicyisty związanego z redakcją warszawskiej „Nowej Gazety”:

Wskutek wypadków w Królestwie zostałem bez grosza, manuskrypt dramatu mego *Śluby* obiegał wszystkich nakładców w Warszawie i za każdym razem otrzymałem odmowną odpowiedź. „Takich rzeczy” teraz nie biorą, ich „przekonania” nie pozwalają im wydawać rzeczy, które nie mają społecznego podkładu. Tak samo w Galicji.

[...] Wobec teraźniejszego prądu w literaturze, wątpię, czy Pan będzie mógł pomieścić nadesłane Panu fragmenty mych dramatów – [...] w mieście, w którym literalnie żadnego człowieka nie znam i kredytu nie mam, po prostu głód mi grozi [...]⁴⁸.

Kilka dni później w bardzo podobnym tonie Przybyszewski pisał do Tadeusza Pawlikowskiego, dyrektora Teatru Miejskiego we Lwowie, prosząc go o zaliczkę, której potrzebę tłumaczył tak: „prosta, ordynarna nędza zawitała mi w dom. [...] wstyd całą prawdę wyznać – głód mi grozi”⁴⁹.

Sytuacja finansowa Przybyszewskiego była tak zła, że nawet komornik przysłany dla ściągnięcia podatków odszedł z pustymi rękami, o czym pisarz donosił z Torunia żonie, która wyjechała do Lwowa, by spędzić trochę czasu z córkami z pierwszego małżeństwa: „nic naturalnie nie pieczętował i napisał: *Pfändung erfolglos*, bo nic nie mam. Krwawe to życie!”⁵⁰.

Brak środków finansowych nie doskwierał jednak Przybyszewskiemu tak mocno jak urażona duma artysty. „[...] pomyśl: nie mam nakładcy w Polsce! [...] ja tyłkom strasznie zdumiony, że ja nie mam nakładcy w Polsce!” – zwierzał się Anieli Pająkównie, matce jego nieślubnej córki Stasi⁵¹. Na dodatek z Krakowa docierały budzące zazdrość pisarza wieści o triumfach teatralnych Stanisława Wyspiańskiego: „[...] jak się przekonuję, w Polsce mnie bojkotować poczynają – żalił się żonie. – Wyspiański i Wyspiański bez końca w teatrze, ze mną się całkiem nie liczą”⁵². W tej sytuacji wyjazd za granicę mógł stanowić nowy początek, autor *Śniegu* zdecydował się więc zamieszkać w Niemczech po raz drugi – tym razem jednak, inaczej niż podczas wyjazdu na studia w 1889 r., w poczuciu rozgoryczenia⁵³.

48 S. Przybyszewski, list do Jana Lorentowicza z 7 stycznia 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 1, oprac. S. Helsztyński, Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, Spółka Wydawnicza „Paras Polski”, Warszawa 1937, s. 340–341.

49 Tenże, list do Tadeusza Pawlikowskiego z 12 stycznia 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 1, s. 346.

50 Tenże, list do Jadwigi Przybyszewskiej z 2 stycznia 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 1, s. 338.

51 Tenże, list do Anieli Pająkówny z 3 lutego 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 1, s. 357.

52 Tenże, list do Jadwigi Przybyszewskiej ze stycznia 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 1, s. 343.

53 Przedwyjazdowe nastroje pisarza próbował uchwycić Stanisław Helsztyński w szkicu *Żal do Polski przed wyjazdem do Monachium w r. 1906*, „Wici Wielkopolskie” 1935, nr 7–8, s. 50–51.

O wyborze Monachium zdecydowały przede wszystkim dwa czynniki: fakt, że od kilku miesięcy mieszkała tam siostra Jadwigi z mężem, u których Przybyszewscy mogli się początkowo zatrzymać, oraz oferowane przez to miasto bogate zbiory biblioteczne, liczne muzea i galerie sztuki. Pisarz rzeczywiście przesiadywał w archiwach i bibliotekach, zbierając materiały do planowanych rozpraw (m.in. – jak wiemy z korespondencji – o Chopinie i o psychologii rewolucji), ale zły stan zdrowia i wyczerpanie nerwowe uniemożliwiały mu systematyczne prace i nie pozwalały myśleć o podjęciu większej formy literackiej. Pozbawiony stałego źródła dochodu, musiał ratować się pożyczkami od bliższych i dalszych znajomych, a wobec pustek w tece pisarskiej – tworzeniem i doraźnym publikowaniem drobniejszych utworów. Pierwszym z takich ukończonych drobiazgów była proza poetycka pt. *Tyrteusz*. To nawiązująca obrazowaniem i stylistyką do Apokalipsy św. Jana opowieść o człowieku, który kontynuując tradycje buntowników w imię ludów i narodów, staje na czele rewolucji skierowanej przeciwko Bogu, który uczynił sobie z ludzi marionetki, a przede wszystkim zakpił z nich okrutnie i złamał im dusze, zapraszając do Edenu tylko po to, by ich z niego wygnać. Utwór – co sygnalizował choćby dopisek po tytule – stanowić miał w zamierzeniu autora część („pieśń” – jak określał sam Przybyszewski) planowanego poematu prozą pt. *Cherubim*⁵⁴. Sekwencję tę wysłał pisarz z początkiem października 1906 r. do Wilhelma Feldmana, zabiegając o publikację w redagowanym przez niego – reprezentującym program artystyczny Młodej Polski – miesięczniku „Krytyka”. *Tyrteusza* drukowano w lutym 1907 roku jako „pieśń piątą z księgi *Cherubim*”⁵⁵, pisarz otrzymał też zaliczkę na dalsze ustępy poematu, ale praca posuwała się bardzo powoli, zarówno z powodu złego stanu psychicznego Przybyszewskiego i trosk materialnych, jak i skali podjętego tematu: „Pracuję i piszę, ale praca idzie z wolna, piszę nad wielkim poematem, co ma objąć ludzkość od końca do końca, a takich rzeczy nie sypie się z rękawa. Bylebym miał choć tyle spokoju do pracy, by móc to wykończyć, tobym się znowu wyrzebał, ale gdzie tam!” – informował przyjaciela⁵⁶.

Przez cały rok 1907 Przybyszewski pracował niewiele. Wiosną dzięki pieniądzą Anieli Pająkówny leczył się na nerwy w Gries w Tyrolu, potem cierpiał na krzysy twórczy, z którego zwierzał się fundatorce kuracji:

⁵⁴ Forma użyta przez Przybyszewskiego odzwierciedla nierzadką praktykę obierania za podstawę zapożyczenia mianownika liczby mnogiej (tzw. depluralizacja), w tym wypadku hebrajskiego *kerūbim* (lp. *kerūb*). Taką samą formą posługiwał się w swej twórczości Tadeusz Miciński. Wydawcy niekiedy modernizowali ją na „cherubin”, jednak wbrew woli Przybyszewskiego.

⁵⁵ S. Przybyszewski, *Tyrteusz. Pieśń piątą z księgi „Cherubim”*, „Krytyka” 1907, t. I, s. 146–157.

⁵⁶ Tenże, list do Kazimierza Sterlinga z 7 października 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, oprac. S. Hel-sztyński, Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, Spółka Wydawnicza „Parnas Polski”, Warszawa 1938, s. 400.

[...] jestem zrozpaczony, że pracować nic nie mogę. Czyżby dawniejszy alkoholizm rzeczywiście miał poczynić jakieś spustoszenia w moim mózgu? Jak mnie to przeraża!⁵⁷;

[...] robota trudno mi idzie, tak się lękam przy pracy, żeby się nie powtórzyć, żeby nie opaść. Kto tak szafował jak ja, z rękawa sypał naokół, ma tysięcy i jeden powodów się lękać. Nawet najbogatszy skarbiec się wyczerpie. [...] A może, może – teraz przechodzę taki krytyczny czas, zwykły u każdego twórcy w moim wieku. Czterdziestka na karku! Teraz powinien przyjść czas najwyższego mego rozwoju!⁵⁸

Miarą zniechęcenia do pracy literackiej i powątpiewania, że może ona zapewnić środki do życia, był – niezrealizowany ostatecznie – pomysł otwarcia w Monachium trafiki do spółki z dramatopisarzem i prozaikiem Ignacym Nikorowiczem⁵⁹. Przełamanie złej passy nastąpiło w 1908 r. Już w styczniu Przybyszewski z sukcesami kierował wystawieniem *Złotego runa* w Pradze, zaraz potem zaproszono go z odczytami do Szwajcarii, z entuzjazmem zajął się przekładem listów miłosnych Marianny d'Alcoforado, na temat których zamieścił szkic w warszawskim „Ateneum”⁶⁰. Przystąpił też do kontynuowania pracy nad poematem *Cherubim*. W połowie marca 1908 r. miał gotową część, której nadał tytuł *Szlakiem Kaina*. Opublikował ją w sierpniowo-wrześniowym numerze nowego, interesująco zapowiadającego się warszawskiego pisma „Sfinks”, na łamach którego w tym samym czasie ukazywała się w odcinkach *Nietota* Tadeusza Micińskiego⁶¹. Punktem odniesienia uczynił pisarz Księgę Rodzaju, odtwarzając sytuację po wygnaniu pierwszych ludzi z Edenu, na straży którego Bóg postawił cherubina z płonącym mieczem. Co ciekawe, tożsamość bohatera-człowieka konstytuują aż trzy figury: Adama, Kaina i Judasza, uzmysławiające, że jednostka skazana jest na powielanie archetypicznych modeli błędzenia i upadku, których rezerwuar odnalazł Przybyszewski w Biblii jako kulturowym pre-tekście.

Utwór oznaczony jako „pierwsza pieśń *Cherubina*” ukazał się w trzecim tomie periodyku prowadzonego przez Władysława Bukowińskiego, ale... na tym poemat się urwał.

Bezpośredniej pracy nad poematem Przybyszewski poniechał, ale porzucony projekt po blisko siedmiu latach wyewoluował w powieść zatytułowaną *Dzieci nędzy*. Nieodparcie nasuwają się dwa pytania. Dlaczego autor zarzucił prace nad

57 Tenże, list do Anieli Pająkówny z 26 sierpnia 1907 r., [w:] tenże *Listy*, t. 2, s. 431.

58 Tenże, list do Anieli Pająkówny z 27 listopada 1907 r., [w:] tenże *Listy*, t. 2, s. 437.

59 Zob. S. Helsztyński, *Przybyszewski. Opowieść biograficzna*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1973, s. 374–376.

60 S. Przybyszewski, *Listy miłosne Marianny d'Alcoforado*, „Ateneum” 1908, t. 1, z. 1–2, s. 46–62.

61 Tenże, *Szlakiem Kaina. Pierwsza pieśń „Cherubina”*, „Sfinks” 1908, t. III, s. 278–292.

Cherubimem? I dlaczego *Dzieci nędzy* zaczął pisać dopiero w 1913 r., ukończywszy po drodze dwa inne cykle powieściowe (trylogie *Synowie ziemi* i *Mocny człowiek*), skoro pomyślał na utwór „co ma objąć ludzkość od końca do końca”⁶² dojrzywał w jego wyobraźni twórczej już w pierwszym okresie pobytu w Monachium? Z pewnością pisanie ambitnie zakrojonego dzieła wymagało koncentracji, na którą Przybyszewskiemu, cierpiącemu na wspomniane osłabienie nerwów, trudno się było zdobyć. W początkach 1908 r. pisarzowi – zabiegającemu o wystawienie *Ślubów* w Warszawie i *Złotego runa* w Pradze – zaczęło też brakować czasu. A gdy w kwietniu tego roku nawiązał długotrwałą współpracę z cenioną warszawską firmą Gebethnera i Wolffa, na pierwszy plan wysunęło się produkowanie powieści, za które wydawnictwo płaciło bardzo atrakcyjne honoraria w wysokości 1200 i 1500 rubli za tom. Pisarz zapewne miał nadzieję, że do tworzenia *Cherubima* powróci i z pewnością – przynajmniej w ogólnych zarysach – obmyślił jego całościową koncepcję. Świadczą o tym kilkakrotnie kierowane do Wilhelma Feldmana prośby o zaliczki, za które pisarz obiecywał nadesłać do „Krytyki” dalsze części poematu zatytułowane *Mahatma* i *Zdobywca*⁶³. Deklarację kontynuowania prac składał po raz ostatni w lipcu 1908 r., zapowiadając na wrzesień ukończenie *Mahatmy* i dodając z przekonaniem: „Będzie coś wart”⁶⁴. Dlatego od razu po zawarciu umowy z Gebethnerem i Wolffem nie przystąpił do przeredagowywania gotowych fragmentów *Cherubima* i ich adaptacji do wymagań prozy powieściowej. Forma rapsodyczna, wizyjna i poetycka, była bliższa jego rozumieniu sztuki, zwerbalizowanemu dobitnie dziesięć lat wcześniej w manifestach programowych ogłoszonych po objęciu redakcji „Życia”⁶⁵. Ukończenie poematu pozwoliłoby Przybyszewskiemu zaspokoić ambicje artystyczne i udowodnić – sobie i światu – że nadal jest tym samym „genialnym Polakiem” (jak nazwał go August Strindberg)⁶⁶, który porażał siłą ekspresji i skalą wyobraźni w prozie poetyckiej tworzonej w latach 1893–1899⁶⁷. O takim wartościowaniu własnej twórczości świadczy powracające

62 Tenże, list do Kazimierza Sterlinga z 7 X 1906, loc. cit.

63 Zob. Tenże, listy do Wilhelma Feldmana z 24 czerwca 1907 r. i 20 grudnia 1907 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 426 i 438. Motywom Mahatmy i Zdobywcy-Mściciela Przybyszewski przypisał później ważne funkcje w strukturze *Dzieci nędzy*, co potwierdza, że koncepcja powieści budowana była na bazie wcześniejszego projektu poematu.

64 Zob. S. Przybyszewski, list do Wilhelma Feldmana z 9 lipca 1908 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 450.

65 Zob. Tenże, *Confiteor*, „Życie” 1899, nr 1 oraz tenże, *O „nową” sztukę*, „Życie” 1899, nr 6.

66 Zob. G. Matuszek, *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992)*, Universitas, wyd. 2 rozszerz., Kraków 1996.

67 Poematy prozą (takie jak *Totenmesse*, *Z cyklu Wigilii*, *Nad morzem*, *Androgyne*) należały do wczesnej fazy twórczości Przybyszewskiego i powstawały głównie w języku niemieckim podczas kilkuletniego pobytu pisarza w Berlinie w związku z podjęciem studiów (przerwanym zresztą już w roku 1893). Berlińska bohema jako pierwsza doceniła ich niezwykłość

marzenie o reaktywacji „Życia”⁶⁸ oraz wyznanie dokonane przez pisarza po przystąpieniu do zespołu poznańskiego pisma artystycznego „Zdrój”:

Z jaką rozpaczą teraz na to patrzę, jak mi się droga mojego tworu spaczyła po takim świetnym rozmachu w moim *Requiem aeternam*, *Wigiliach*, *Nad morzem*, *Androgyne* nagle skok w piekielny mół zarobkowania przez pisanie powieści. To właśnie ta krwawa tragedia pieniędzy!⁶⁹

Tego rodzaju szczere wyznanie – nadzwyczaj osobiste, intymne – adresowane było jednak wyłącznie do innego człowieka sztuki. W oficjalnych wspomnieniach przeznaczonych do druku Przybyszewski gatunkową woltę uzasadniał celami artystycznymi, przede wszystkim potrzebą rewelatorstwa:

O co mi chodziło, kiedym zwrócił się po paru poematach do formy powieściowej?
[...]
Pragnąłem rozkiełznać człowieka, ujrzeć go nagim!⁷⁰

Powieści miały więc umożliwić autorowi pokazanie prawdy o człowieku w całej jego pełni, odsłonięcie takich rejonów życia psychicznego, w które z obawy przed literacką ekskomuniką nie zapuszczali się inni twórcy:

Miałem odwagę zstąpić w czeluście duszy ludzkiej, obtłuc fikcyjnego bałwana, w jakim literaci kazali mi widzieć człowieka, z grubej warstwy bibuły i *papier maché* i pokazać go, jak istotnie wygląda [...].

Pragnąłem dać człowieka w całej jego „pełni” – w jego wniebo- i piekłowzięciach, dać duszę człowieka gubiącą się w otchłaniach bólu, w tych ciemnościach, w których groza, przerażenie, rozpacz i straszliwa udręka istnienia wszechwładnie panuje,

---

i nowatorstwo, co pochlebiało Przybyszewskiemu, donoszącemu pierwszej żonie: „Patrz Ducho, o Boże, patrz, jestem wielki: Dehmel i Liliencron, najwięksi spośród naszych współczesnych, oświadczyli wczoraj w licznym gronie, że ja w ogóle pierwszy stworzyłem podwaliny wielkiego nowoczesnego romansu” (S. Przybyszewski, list do Dagny Juel-Przybyszewskiej z 18 września 1893, [w:] tenże, *Listy*, t. 3, Wrocław 1954, s. 540). Także współcześnie proza poetycka uchodzi za najbardziej oryginalny i wartościowy artystycznie moduł jego dorobku (por. G. Matuszek, *Stanisław Przybyszewski – pisarz nowoczesny. Eseje i proza – próba monografii*, Universitas, Kraków 2008, s. 168–169).

⁶⁸ Zob. m.in. S. Przybyszewski, list do Jadwigi Przybyszewskiej z 14 lipca 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 388.

⁶⁹ Tenże, list do Jerzego Hulewicza z 24 czerwca 1918 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 3, oprac. S. Helsztyński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1954, s. 88–89.

⁷⁰ Tenże, *Moi współcześni. Wśród obcych*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa 1926, s. 235–236.

nierozwiązalne, piekielnym strachem duszę ludzka skręcające zagadki w ciężkich snach się wiją, rozpasana „chuć” szatana parzy się z bolesną tęsknotą duszy wygnanej z raju, a potworne okrucieństwo pławi się w mistycznych zmrokach najgorętszych wzniesień ku Bogu⁷¹.

Gdy na początku 1913 r., po ukończeniu *Mocnego człowieka*, Przybyszewski szukał tematu na kolejny utwór, miał już pewność, że prozy poetyckiej nie stworzy. Ta gorzka świadomość pozwoliła zresztą pisarzowi na dokonanie generalnej autorefleksji dotyczącej procesu twórczego: „Jeżeli mi ktoś, albo coś, nagle w pracy przerwie, wtedy wszystko przepadło. Muszę przerwać pracę, niejedną dużo obiecujący utwór spoczywa w mojej tece, a nie jestem w stanie do rozpoczętej pracy powrócić”⁷². Kilkuletni dystans czasowy, w czasie którego jego twórczość ewoluowała – tak ze względów artystycznych, jak i materialnych – w kierunku nurtu powieściowego, niewątpliwie utrudniał powrót do form rapsodycznych, które należały już do epoki zamkniętej. Dlatego pierwotny zamiysł symbolistycznie ujętej historii człowieka pisarz przetransponował na konwencję powieściową, wplatając gotowe passusy *Cherubima* w konstrukcję powstających właśnie *Dzieci nędzy*. Proces inkluzyji wymagał dokonania w tekście jedynie drobnych retuszy, ponieważ fragmenty poematu Przybyszewski zachował jako wyraźnie wydzielone passusy, oddające treść chorobowych majaków i granicznych przeżyć głównego bohatera – Jana Krywy.

Z pisaniem powieści autor zamierzał uporać się nadzwyczaj szybko, w nieco ponad kwartał. Gratyfikacje i zaliczki od wydawcy pozwalały mu nie tylko nie martwić się o potrzeby dnia codziennego, ale żyć w miarę komfortowo w trzypokojowym mieszkaniu w śródmiejskiej kamienicy przy Bauerstrasse 40, które wynajmował wraz z żoną od listopada 1911 r.⁷³ Plany Przybyszewskiego pokrzyżował jednak zatarg natury osobistej. Warto poświęcić mu nieco uwagi z dwóch powodów. Po pierwsze, wpłynął na kształt omawianej powieści. Po drugie, wpły-

71 Tamże, s. 237–238.

72 *Nasi powieściopisarze o sobie. Ankieta „Świata”*. S. Przybyszewski, „Świat” 1913, nr 31, s. 8.

73 Na córkach Jadwigi, które odwiedziły matkę w Monachium, mieszkanie to wywarło duże wrażenie: „Byłyśmy zachwycone Monachium i mieszkaniem Przybyszewskich. Było komfortowe, jak na owe czasy, ale i teraz tak można by je określić. [...] Było bardzo miłe, przytulne, człowiek czuł się w nim od razu swojsko. Przenikał je jakiś ożywiający wszystko fluid. Jedną z głównych potrzeb naszej Matki była potrzeba miłego wnętrza [...]. Lubowała się w starych kilimach, „szmatkach”, odznaczała się wybitnym zresztą zmysłem dekoracyjnym [...]. Przybyszewski ograniczał się do drobnych uwag, najczęściej do aprobaty – Matka bardzo liczyła się z jego upodobaniami i potrzebami. [...] W łazience gazowej Matka przygotowała nam kąpiel. w wannie niebieskozielona, koloru malachitu, woda z Izary” (A. Kasproicz-Jarocka, *Córki mówią...*, PIW, Warszawa 1966, s. 159–160).

na kształt jednej z najwybitniejszych europejskich powieści XX wieku – *Czarodziejskiej góry*.

W marcu pisarz dowiedział się, że jego żona została publicznie zniesławiona (prawdopodobnie pomówieniem o niewierność) przez Michała Japoła (1885–1953), studiującego w Monachium literata i pedagoga, utrzymującego z Przybyszewskimi stosunkowo bliskie stosunki towarzyskie. W odpowiedzi na zniewagę pisarz zwrócił się do szanowanych w środowisku monachijskim Polaków, przyszłych profesorów należących do grona jego znajomych – doktora stomatologii Antoniego Cieszyńskiego oraz ekonomisty Stefana Rosińskiego – aby w jego imieniu zażądali satysfakcji. Ci – zapoznawszy się z innymi sprawami honorowymi przeciw Japołowi – sporządzili pisemne oświadczenie stwierdzające, że młody literat wielokrotnie dopuszczał się postępów niezgodnych z pojęciem honoru, a zatem jest osobą „honorowo zdyskwalifikowaną” i w związku z tym do pojedynku – jako rozwiązania dla ludzi honoru – stanąć nie jest godzien. Pisarz rozważał wstąpienie na drogę sądową z zarzutem oszczerstwa, ale ostatecznie wziął sprawy w swoje ręce: w towarzystwie dobranych przez siebie świadków z kwietnia publicznie spoliczkował Japoła, przebywającego w towarzystwie w monachijskiej restauracji Rosenheimergarten. W ciągu następnych dni i tygodni zajęty był rozpowszechnianiem wśród wpływowych osób w kraju i za granicą zarówno wspomnianego oświadczenia, jak i sprawozdania z zajścia w restauracji, które zostało zapisane w księdze spraw honorowych Polaków monachijskich. W ten sposób z dużą determinacją zabiegał o towarzyskie zdyskredytowanie przeciwnika, zablokowanie mu możliwości publikacji w pismach literackich, a także podważenie jego moralnych kompetencji do nauczania oraz wdrożenie przez Radę Szkolną Krajową dochodzenia dyscyplinarnego przeciw niemu⁷⁴. W tej ostatniej sprawie liczył na przyjacielską interwencję Jerzego Żuławskiego, autora m.in. tzw. trylogii księżycowej i dramatu *Gród słońca*, którego brat Janusz był świadkiem rzucania kalumnii na Jadwigę: „Ty znasz ludzi w Radzie Szkolnej, a przede wszystkim Juliusza Germana, więc już Ci obowiązek przyjaźni wobec mnie i poczucie rycerskości wobec kobiety, którą znasz i którą, jak mi mówiłeś, wysoce cenisz, bezwarunkowo podyktuje, co masz w tym wypadku czynić” – pisał w niezwykle emocjonalnym liście, obfitującym w wymierzone w Japoła inwektywy⁷⁵.

⁷⁴ O przebiegu owej sprawy honorowej piszą: S. Helsztyński, *Przybyszewski. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1973, s. 405–406; M. Kurzeja-Świątek, *Michał Asanka-Japoł – nauczyciel, publicysta z Sądecczyzny*, „Rocznik Sądecki” 2013, t. XLI, s. 132–160; R. Dąbrowski, *Kasprowicz, Przybyszewski oraz ONA... Jadwinia*, [b.m.] 2015, s. 140–143.

⁷⁵ S. Przybyszewski, list do Jerzego Żuławskiego z 4 kwietnia 1913 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 567. Ze względu na wyzwiska wobec osób jeszcze żyjących, Stanisław Helsztyński, wydając w latach 30. XX w. korespondencję Przybyszewskiego, przemilczał najbardziej obraźliwe fragmenty listu. Jego rękopis zachował się jednak i przechowywany jest w Bibliotece Zakładu

Dokumenty nagłaśniające sprawę w celu „towarzyskiego unicestwienia” Japoła rozsyłane były na tak szeroką skalę, że dotarły nawet do mieszkającego w Monachium Thomasa Manna, który ironicznie potraktowany wątek konfliktu wprowadził do *Czarodziejskiej góry* (1924), której pierwszą wersję opracowywał właśnie w 1913 r. W dziewiątym rozdziale swej wielkiej powieści, zatytułowanym *Wielkie rozdrażnienie*, nieznacznie tylko zmieniając nazwiska bohaterów zajścia, późniejszy noblista zacytował niemal w całości rozpowszechniane przez Przybyszewskiego pisma, „nadsyłane do wglądu także osobom, co do których było pewne, że się sprawą tą zupełnie nie mogą i nie chcą interesować”⁷⁶.

Na względny powrót do równowagi wewnętrznej pozwolił pisarzowi zaplanowany już wcześniej i przedsięwzięty 8 kwietnia wyjazd do Rothenburga nad rzeką Tauber, średniowiecznego miasta, które dla zachwyconego nim Przybyszewskiego stało się od 1908 r. corocznie odwiedzaną oazą⁷⁷. Tym razem Przybyszewscy wynajęli aż na pół roku osobne mieszkanie u miejscowego odlewacza dzwonów. Pisarz osobiście urządzał je i dekorował, nie zapominając o takich uprzyjemniających pobyt detalach jak sprowadzenie złotych rybek i wynajęcie ogródka z myślą o hodowli kwiatów. Architekturę Rothenburga oraz anegdotę z jego dziejów – oczywiście na prawach *licentia poetica* – utrwalił nawet na kartach *Dzieci nędzy*, których pisanie kontynuował po kilkutygodniowej przerwie wywołanej silnym wzburzeniem w reakcji na postępek Japoła.

Narodowego im. Ossolińskich („Listy Stanisława Przybyszewskiego do różnych osób. Lit. Paw-Ż”, rękopis, sygn. 13052/II, karty 209–212).

⁷⁶ T. Mann, *Czarodziejska góra*, t. 2, Czytelnik, Warszawa 1982. Co ciekawe, Przybyszewski i Mann spotkali się w Warszawie kilkanaście lat później, gdy niemiecki pisarz, wkrótce po uhonorowaniu Literacką Nagrodą Nobla w 1927 r., przyjechał na zaproszenie Polskiego Klubu Literackiego. Podczas uroczystej kolacji w Hotelu Europejskim przemówienia na jego cześć wygłosili m.in. Zenon Przesmycki, Juliusz Kaden-Bandrowski, Kazimierz Wierzyński oraz – po niemiecku – Przybyszewski. Noblistę – jak świadczy fragment udzielonego przezeń wywiadu – ujął autor *Dzieci nędzy*: „Gdy przypomnę sobie przejmujące słowa wieczoru, przemówienie Przybyszewskiego, zakończone serdecznym uściskiem, to jeszcze dziś przejmuję mnie głębokie uczucie podzięk i wzruszenia. Dziwnym trafem nie poznałem nigdy Przybyszewskiego, który tak długo mieszkał w Niemczech, a w ostatnim okresie nawet w Monachium, i dlatego chciałem przez wizytę popołudniową odrobić to, co dotąd nie doszło do skutku” (relacje z uroczystości wraz z przedrukiem przemów w: „Pologne Littéraire” 1927, nr 7, s. 1–2; cyt. za: S. Helsztyński, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1969, s. 347, przyp. 4).

⁷⁷ Tak Przybyszewski opisywał swój pobyt w Rothenburgu w 1908 r.: „Wyjechałem pod Monachium do małej miściny, ale niezmiernie pięknej – cicho tu i spokojnie, tu mój warsztat rozłożyłem – i nie pamiętam, kiedy tak mi dobrze praca od ręki idzie jak teraz” (S. Przybyszewski, list do Ludwika Hellera z 25 maja 1908 r., [w:] S. Helsztyński, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1969, s. 286).

Dzięki udziałowi Przybyszewskiego w ankiecie *Nasi powieściopisarze o sobie*, wydrukowanej latem tego roku na łamach warszawskiego „Świata”, możemy sobie wyobrazić, jak wyglądała codzienna praca nad utworem:

Pracuję w długich odstępach i to przeważnie w lecie, w najwięcej upalnych miesiącach: w lipcu i sierpniu – dawniej tylko nocami, teraz od kilku lat przeważnie w południowych godzinach, aż do zmroku. W dużych miastach pracować nie jestem zdolny. Mimo że w Monachium mamy mieszkanie w zacisznej i spokojnej ulicy, to już sama suggestya, że opodal o 10 minut wre i kipi wielkomiejskie życie, nie daje mi spokoju do pracy: wszystko, co w ostatnich latach stworzył, powstało w małym, przepięknym, średniowiecznym miasteczku: Rothenburg ob der Tauber, lub też nad pięknym jeziorem Kochel w Alpach Bawarskich.

Twórczo pracować mogę dziennie najwyżej pięć godzin, i to w silnym napięciu, i wątpię, czy w ogóle u jakiegoś artysty napięcie twórcze dłużej trwać może.

[...]

Snu potrzebuję bardzo dużo. Zwykle śpiam 12 godzin dziennie, a często i więcej, gdy przez dłuższy czas intensywnie pracuję⁷⁸.

Kwestię stosowania używek podczas pisania pisarz dementował:

Podczas pracy palę mnóstwo papierosów i piję litrami czarną kawę. Legenda o podniecaniu się alkoholem jest idiotycznym i błazeńskim wymysłem. Podczas pracy niweczy alkohol związki myślowe, a ilekroć razy próbowałem podniecić się w pracy alkoholem, musiałem na drugi dzień manuskrypt do kosza wyrzucić. Natomiast zbawienną rzeczą jest alkohol po ukończonej pracy: rozprzega mózg, który pragnie gwałtownie dalej pracować, i ani spocząć, ani spać nie pozwala⁷⁹.

Owa przykra sprawa honorowa nie tylko wydłużyła jednak czas pracy nad powieścią (dzielony dodatkowo między wyczerpującą korektę ostatniego tomu *Mocnego człowieka*), ale i odbiła się negatywnie na jej konstrukcji. Zwrócił na to uwagę wydawca po otrzymaniu manuskryptu całości, który Przybyszewski wysłał do Warszawy 7 czerwca. Autor, przyznając Józefowi Wolffowi rację, zobowiązał się do dołączenia kilku rozdziałów, by uspołjnić strukturę utworu: „Sam w ostatnich dniach przyszedłem do tego przeświadczenia, uczułem pewien brak i luki w kompozycji, które postanowiłem przy korekcie wypełnić, ale tak, jak obecnie sprawa stoi, od razu zabieram się do roboty. [...] Nad powieścią tą pracowałem w wyjątkowo przykrych warunkach, toteż nie dziw, że dopiero wtedy, gdym odzyskał całkowity spokój, mogłem się w jej strukturze rozpatrzeć”

⁷⁸ *Nasi powieściopisarze o sobie. Ankieta „Świata”*. S. Przybyszewski, „Świat” 1913, nr 31, s. 8–9.

⁷⁹ Tamże, s. 9.

– usprawiedliwiał się⁸⁰. Miesiąc później – 8 lipca – pisarz przesłał do wydawnictwa trzy dodatkowe rozdziały powieści, ze wskazaniem, by umieścić je wewnątrz, jako ósmy, dziewiąty i dziesiąty. Rozwijał w nich wątki związane z losami kilkorga członków rodziny Krywłów, by uzupełnić obraz dekadentckiego, ginącego, owładniętego destrukcją i szaleństwem rodu.

Sumiennie dokonane poprawki świadczą o tym, jak ważne były dla pisarza uwagi redakcyjne w udoskonalaniu tekstu. Był otwarty na sugestie wydawców, oczekiwał, że będą rzetelnie przeprowadzać korektę i adjustację. Trzeba przyznać rację Dariuszowi Dziurzyńskiemu, który – opracowując edytorsko inne utwory Przybyszewskiego – zauważył, że zgadzając się odgórnie na ingerencje redakcyjne i akceptując zmiany pisma przygotowywanego do druku, pisarz „miał nowoczesną świadomość odrębności tekstu wydanego od tekstu autorskiego”⁸¹.

Wraz z obszernymi uzupełnieniami Przybyszewski przysłał wydawcy informację o rozpoczęciu prac nad drugim tomem powieści zatytułowanym *Adam Drzazga*. Jego pisanie odbywało się już w zasadzie bez przeszkód i większych osobistych zawirowań, równoległe z przeprowadzaniem korekty *Dzieci nędzy*.

***

Dylogia Przybyszewskiego to – jak powiedziano na początku – swoista monografia rodzinna, na którą składają się portrety jednostek obciążonych dziedziczną patologią w całym spektrum objawów. Główny bohater cierpi na rozszczepienie osobowości na tle erotyczno-religijnym, jego bracia pogrążają się w alkoholizmie, w nihilistycznym anarchizmie albo ezoteryczno-teozoficznej manii; starsza siostra para się prostytutką, młodsza – opętana kazirodczym uczuciem – staje się przypominającą wampiryzę morderczynią. Co zatem ocalało z pierwotnego projektu Przybyszewskiego? Wbrew pozorom, bardzo wiele.

Cherubima Przybyszewski zapowiadał jako „wielki poemat, co ma objąć ludzkość od końca do końca”⁸². Jego ukończone fragmenty pozwalają sądzić, że stanowiłby utrzymaną w nurcie symbolistyczno-paraboliczno-ekspresjonistycznym głęboką opowieść o człowieku, o fundamentalnych dla jego kondycji, powtarzających się i kumulujących z wieku w wiek doświadczeniach w całej ich totalności, wyznaczonej przez stworzenie do egzystencji w raju z jednej strony i apokaliptyczny koniec z drugiej⁸³. W powieści pisarz eksplorował problematykę ideowo pokrew-

⁸⁰ S. Przybyszewski, list do Józefa Wolffa z 13 czerwca 1913, [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 575.

⁸¹ D. Dziurzyński, *Dodatek krytyczny*, [w:] S. Przybyszewski, *Krzyk. Powieść, „Powrót”. Opowiadania*, Wydawnictwo UJ (w druku).

⁸² List S. Przybyszewskiego do Kazimierza Sterlinga z 7 października 1906 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 400.

⁸³ Owe dwa końce istnienia ludzkości wyznaczał kod biblijny, a dokładnie Księga Rodzaju i Jasnowa Apokalipsa, czyli dokładnie otwarcie i zamknięcie, początek i koniec Pisma Świętego.

ną, w centrum stawiając podmiot przygnieciony ciężarem doświadczeń przygniatających człowieka od początków jego istnienia, z trudem znoszący dziedzictwo przeszłości, które skutkuje oscylacją między sprzecznymi archetypicznymi rolami o podłożu mitycznym i religijnym, oszukany przez siły transcendentne, próbujący ucieczki od dramatu egzystencji ponad siły, doznający „tęsknoty za rajem” i doprowadzający do „rodowej apokalipsy”⁸⁴. Dylogia została tak skomponowana, by na poziomie symbolicznym stanowić syntezę człowieczego losu. Ród powieściowych Krywłów posłużył po prostu Przybyszewskiemu jako analogia dla rodu ludzkiego.

I choć zarzucenie pierwotnej formy rapsodycznej może się jawić jako kapitulacja w zmaganiach z twórczym, to wykorzystanie w *Dzieciach nędzy* napisanych wcześniej części poematu niewątpliwie świadczyło o nowatorskim myśleniu Przybyszewskiego o powieści. Obecność utrzymanych w poetyce halucynacyjno-wizyjnej passusów (oddających erotyczno-religijne urojenia Jana Krywły) sprawia, że granice między rzeczywistością a wewnętrznym światem umysłu głównego bohatera zostają zatarte, czyniąc z utworu „jeden z najbardziej interesujących (być może nawet w literaturze europejskiej) nowoczesnych zapisów eksplozji »Ja nieświadomościowego«”⁸⁵. *Dzieci nędzy* są nie tyle próbą deskrypcji, co wręcz odtworzeniem życia psychicznego, i dzięki temu od strony rozwiązań konstrukcyjno-narracyjnych stanowią niewątpliwie jedną z najciekawszych powieści Przybyszewskiego.

***

Dzieci nędzy ukazały się w wersji książkowej w ostatnich dniach grudnia 1913 r., ale już wcześniej z powieścią mogli się zapoznać czytelnicy zarówno w Galicji, jak i w Królestwie Polskim – drukowały ją w odcinkach „Nowa Reforma”⁸⁶ i „Kurier Poranny”⁸⁷. Kolacjonowanie przekazów dowodzi, że pisarz do końca pracował nad tekstem, szlifując go przede wszystkim do wydania książkowego, zaś odcinkowe publikacje czasopiśmienne traktując jako źródło dochodu. Przeróbki na różnych etapach nie były zresztą znaczące. Przybyszewski nie zmieniał koncepcji ideowej, nie modyfikował wątków, poprawki ograniczał do ingerencji w leksemy, rzadziej w składnię. Była to stała cecha jego procesu twórczego. Wynikała ona – jak można sądzić – nie z przekonania o sprawczej, niepodważalnej mocy natchnienia, lecz raczej z nieumiejętności przeredagowywania raz napisanego tekstu i niechęci do poświęcania mu zbyt dużej ilości czasu, gdy coraz to kolejne pomysły doma-

⁸⁴ Trafne określenie G. Matuszek, s. 313.

⁸⁵ G. Matuszek, *Stanisław Przybyszewski – pisarz nowoczesny. Eseje i proza – próba monografii*, Univeritas, Kraków 2008, s. 330.

⁸⁶ W numerach 222–374, ukazujących się od 16 maja do 14 sierpnia 1913 r.

⁸⁷ W numerach 269–344, wychodzących między 28 września a 12 grudnia 1913 r.

gały się literackiej realizacji. Jeden tylko wątek Przybyszewski ostatecznie wyeliminował – zaakcentowany w ostatnim rozdziale obu wersji czasopiśmienniczych wątek relacji kazirodczej między bratem i siostrą. Pozornie mogłoby się wydawać, że zadziałała cenzura obyczajowa wydawcy, ale brak autografu powieści (nie zachował się ani w postaci brudnopisu kreślonego ręką autora, ani czystopisu przepisywanego przez żonę Przybyszewskiego, Jadwigę Kasprończową), a zwłaszcza arkuszy korektorskich, które pisarz otrzymywał z drukarni, nie pozwala postawić hipotezy o takiej ingerencji, tym bardziej że ewentualnych negocjacji w tej sprawie nie potwierdza korespondencja pisarza, wręcz przeciwnie – Przybyszewski był niezwykle zadowolony ze współpracy z Gebethnerem i Wolffem, a ci zazwyczaj pozostawiali mu swobodę twórczą⁸⁸. Prawdopodobnie pisarz sam zrezygnował z eksploatacji tego motywu, wiedząc, że podejmie go w drugim tomie powieści.

Adam Drzazga, który nie miał pierwodruku czasopiśmiennego, trafił do księgarń późną wiosną 1914 r. Stałoby się to zapewne wcześniej, gdyby nie strajk zecerów w Krakowie, gdzie utwór wychodził spod prasy słynnej drukarni W.L. Anczyca i Spółki, kierowanej w tamtym czasie przez syna założyciela firmy, Wacława Zygmunta Anczyca, i należącej w części do oficyny wydawniczej Gebethnera i Wolffa.

Pisarzowi zależało na jednoczesnej (a przynajmniej niemal jednoczesnej) publikacji obu tomów, która pozwoliłaby czytelnikom postrzegać je jako dylogię. Ponieważ planu tego nie udało się zrealizować, poprzedził *Adama Drzazgę* krótkim *Słowem wstępnym*, w którym zaznaczał: „Niniejsza powieść moja nie jest całością samą dla siebie. Jest nierozzerwalnie złączoną z powieścią pt. *Dzieci nędzy*, jej drugim tomem albo, jak kto chce, drugim i ostatnim jej aktem”⁸⁹.

Druk *Adama Drzazgi* zakończył współpracę Przybyszewskiego z firmą Gebethnera i Wolffa. Wydawcy już pod koniec 1913 r. stopniowo sygnalizowali pisarzowi brak zainteresowania jego utworami. Najpierw odrzucili propozycję zbiorowego wydania jego dzieł, którym Przybyszewski pragnął uczcić zbliżający się jubileusz 25-lecia pracy twórczej. Później odmówili publikacji dramatu *Miasto*, a w styczniu 1914 r. poinformowali pisarza, że nie przyjmą jego kolejnej powieści. Decyzje te były dla autora zaskoczeniem; sprawiły mu sporą przykrość i postawiły wobec konieczności szukania innego nakładcy. Jako powód rozwiązania stosunków wy-

⁸⁸ Por. A. Lubińska, *Dzieje wydawnicze utworów Stanisława Przybyszewskiego w latach 1892–2015 w wybranych krajach europejskich*, Quaestio, Wrocław 2018, s. 92–93.

⁸⁹ S. Przybyszewski, *Słowo wstępne*, [w:] tenże, *Adam Drzazga*, Warszawa 1914, s. V. Dzieje wydawnicze utworów sprawiły, że woli autora nie stało się zadość. Gdy w latach 20. XX w. Instytut Literacki „Lektor” przygotowywał *Wydanie zbiorowe dzieł Stanisława Przybyszewskiego*, opublikowano – notabene już po śmierci pisarza – jedynie *Dzieci nędzy* (1929), co doprowadziło do zmarginalizowania znaczenia *Adama Drzazgi* w dorobku Przybyszewskiego i znacznego ograniczenia jej recepcji wśród czytelników.

dawniczycy Józef Wolff podawał problemy finansowe oficyny oraz słabą koniunkturę na rynku księgarskim, ale biograf pisarza Stanisław Helsztyński przyczyn zerwania współpracy upatrywał w tematyce i stylu powieści Przybyszewskiego, pisanych – jego zdaniem – bez należytej staranności, za to ze zbyt głęboką fascynacją patologią i szaleństwem:

Wydaje się, że te niezdrowe majaczenia, pojawiające się coraz częściej w ostatnich utworach epickich Przybyszewskiego, nie budziły zachwyty u Gebethnera i Wolffa.

[...]

Dobieranie słów, a więc staranność w rzemiośle pisarskim odnosić się mogła do okresu niemieckiego, do wielkich rapsodów: o powieściach nie mógł się [Przybyszewski] tak pochlebnie wyrazić. Toteż trudno było znaleźć na nie wydawcę, życzliwy Gebethner zaczął się już przeciw nim buntować⁹⁰.

W tej sytuacji przypadające na 1914 rok 25-lecie pisarstwa, zamiast napawać Przybyszewskiego optymizmem, prowokowało do gorzkich refleksji w rodzaju: „Smutnawy i lekko melancholijny obchód srebrnych godów z najdostojniejszą Panią Literaturą – no! ale tak mój Bóg kujawski chciał”⁹¹. Rocznicę tę podsumowywał pisarz jako „25-letni jubileusz trosk, kłopotów, niedostatku i biedy wszelakiej”⁹².

Dylogia *Dzieci nędzy* zakończyła okres wielkich cykli powieściowych w twórczości Przybyszewskiego. Wojna, a następnie i dwudziestolecie międzywojenne postawiły przed literaturą zupełnie nowe zadania. Nic dziwnego, że wydana na kilka tygodni przed zawieruchą wojenną druga część powieści przeszła praktycznie bez echa.

---

⁹⁰ S. Helsztyński, *Przybyszewski*, s. 419, 421.

⁹¹ S. Przybyszewski, list do wydawnictwa Gebethner i Wolff z 18 grudnia 1913 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 600.

⁹² Tenże, list do wydawnictwa Gebethner i Wolff z 3 listopada 1913 r., [w:] tenże, *Listy*, t. 2, s. 597

Bibliography

- Dąbrowski Roland, *Kasprowicz, Przybyszewski oraz ONA... Jadwinia*, [place missing] 2015.
- Gutowski Wojciech, "Rodzina jako egzystencjalna pułapka. O *Dzieciach nędzy* Stanisława Przybyszewskiego", [in:] Wojciech Gutowski, *Konstelacja Przybyszewskiego*, Adam Marszałek (publ.), Toruń 2008, pp. 106–129.
- Helsztyński Stanisław, *Meteory Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Krakow 1969.
- Helsztyński Stanisław, *Przybyszewski. Opowieść biograficzna*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warsaw 1973.
- Helsztyński Stanisław, "Zal do Polski przed wyjazdem do Monachium w r. 1906", *Wici Wielkopolskie* 1935, issue 7–8, pp. 50–51.
- Kasprowicz-Jarocka Anna, *Córki mówią...*, PIW, Warsaw 1966.
- Kurzeja-Świątek Maria, "Michał Asanka-Japołł – nauczyciel, publicysta z Sądeckizny", *Rocznik Sądecki* 2013, vol. XLI, pp. 132–160.
- Lubińska Anna, *Dzieje wydawnicze utworów Stanisława Przybyszewskiego w latach 1892–2015 w wybranych krajach europejskich*, Wrocław 2018.
- Mann Thomas, *Czarodziejska góra*, vol. 2, Warsaw 1982.
- Matuszek Gabriela, *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992)*, Universitas, 2nd extended edition, Krakow 1996.
- Matuszek Gabriela, *Stanisław Przybyszewski – pisarz nowoczesny. Eseje i proza – próba monografii*, Universitas, Krakow 2008.
- "Nasi powieściopisarze o sobie. Ankieta Świata. S. Przybyszewski", *Świat* 1913, issue 31, p. 8.
- Przybyszewski Stanisław, *Adam Drzazga*, Gebethner i Wolff, Warsaw 1914.
- Przybyszewski Stanisław, "Confiteor", *Życie* 1899, issue 1.
- Przybyszewski Stanisław, *Dzieci nędzy*, Gebethner i Wolff, Warsaw 1913.
- Przybyszewski Stanisław, *Listy*, S. Helsztyński (ed.), Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku, Spółka Wydawnicza „Parnas Polski”, vol. 1 (Warsaw 1937) and vol. 2 (Warsaw 1938).
- Przybyszewski Stanisław, "Listy miłosne Marianny d'Alcoforado", *Ateneum* 1908, vol. 1, coll. 1–2, pp. 46–62.
- Przybyszewski Stanisław, *Moi współcześni. Wśród obcych*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warsaw 1926.
- Przybyszewski Stanisław, "O «nową» sztukę", *Życie* 1899, issue 6.
- Przybyszewski Stanisław, "Szlakiem Kaina. Pierwsza pieśń «Cherubina»", *Sfinks* 1908, vol. III, pp. 278–292.
- Przybyszewski Stanisław, "Tyrteusz. Pieśń piąta z księgi «Cherubim»", *Krytyka* 1907, vol. I, pp. 146–157.

Katarzyna Badowska – she studies the literature of Young Poland period, with particular emphasis on the works of Stanisław Przybyszewski. She is the author of *The Hour of Miracle. Love and Eroticism in the Works of Stanisław Przybyszewski* (2011). Currently, she is finalizing work on the edition of his novel *Dzieci nędzy* and *Adam Drzazga*. She is also interested in the matter of modern subjectivity as a theme of literature at the turn of the 19th and 20th century. She is an editor and co-editor of five books: *Liryka Młodej Polski. Interpretacje* [The poetry of Young Poland. Interpretations], *Ulica – zaułek – bruk. Z problematyki miasta w literaturze drugiej połowy XIX i początku XX wieku* [Street – alley – pavement. On the problems of the city in the literature of the second half of the nineteenth and early twentieth century] and others.